

BİR OSMANLI HUKUK ADAMI ILGINLI ŞEYHÜLİSLAM HASAN FEHMI EFENDİ*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYKANAT**

A SHAYK AL-ISLAM FROM ILGIN HASAN FEHMI EFENDI AS AN OTTOMAN LEGIST

ÖZ

Hasan Fehmi Efendi, Tanzimat sonrasında iki defa şeyhülislamlık yapmış bir hukukçudur. Ilgın'da doğmuş, Konya'da medrese eğitimi almıştır. İlimiye sınıfına girip, bu sınıfın en üst makamı olan şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Hayatı, dönemin hukuk mesleği, siyasi olayları hakkında bilgiler vermektedir.

Hasan Fehmi Efendi, bir ilmiye mensubunun yapabileceği tüm görevleri yapmıştır. Müderris, kadı ve şeyhülislam olarak çalışmıştır. Arşiv belgeleri,

---

* Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 11.11.2017

Kabul Edildiği Tarih: 24.04.2018

DOI Numarası: [10.15337/suhfd.351358](https://doi.org/10.15337/suhfd.351358)

27-29 Eylül 2013 tarihinde düzenlenmiş olan II. Ulusal Ilgın Sempozyumu'nda sunulmuş olan "Ilgınlı Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi ve Hukukçuluğu" başlıklı bildiriden genişletilerek hazırlanmıştır.

** Necmeddin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi

E-mail Adresi: mehmetaykanat@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0968-4165

ilmiye sınıfına ve hukuk mesleklerine ilişkin eserler, biyografik eserler ve tarih kaynakları konu hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.

Hasan Fehmi Efendi'nin hayatı, taşradan bir gencin başarı öyküsüdür. Osmanlı Devletinde bir hukukçunun hayatını özetlemektedir. Reform çalışmalarının sebep olduğu siyasi çekişmeleri göstermektedir. Hasan Fehmi Efendi, dönemin şeyhülislamı olarak Darülfünun'un açılışına ve kapanışına, Mecelle'nin hazırlanma sürecine etki etmiştir. Şeyhülislamlık görevi sebebiyle verdiği fetvalar dönemin hayatına ışık tutmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Hasan Fehmi Efendi, Şeyhülislam, İlmiye, Fetva, Tanzimat.

ABSTRACT

Hasan Fehmi Efendi is a lawyer, who served twice as a Sheikh al-Islam after the Tanzimat. He was born in Iğın and went to madrasah in Konya. He entered the class of İlmiye and he has been Sheikh al-Islam which is the highest authority of this class. His life gives information about law profession and political events of the period.

Hasan Fehmi Efendi has done all the duties that an ilmiye member can do. He worked as müderris, qadi and Sheikh al-Islam. Archival documents, works related to the ilmiye and the legal professions, biographical works and sources of history includes information about subject.

Hasan Fehmi Efendi's life is a success story of a young man from the countryside. It summarizes a lawyer's life in the Ottoman state. It shows political controversies caused by reform efforts. Hasan Fehmi Efendi has had the effect as a Sheikh al-Islam of the period on the opening and closing of Darulfunun and the process of preperation of Mecelle. He gives a lot of fatwas which give information about legal and social life of the period.

KEY WORDS: Hasan Fehmi Efendi, Sheikh Al-Islam, İlmiye, Fatwa, Tanzimat.

I. GİRİŞ

Hasan Fehmi Efendi, Tanzimat sonrasında, Mecelle'nin hazırlandığı, Darülfünun mekteplerinin açıldığı, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulduğu ve pek çok yeniliğin yapıldığı bir dönemde, çeşitli görevler yapmış bir ilmiye mensubudur. Hasan Fehmi Efendi, ilmiye sınıfı içerisindeki en üst görev olan şeyhülislamlık makamında iki defa bulunmuştur. Bir ilmiye mensubunun yapabileceği kadılık, müderrislik ve müftülük gibi tüm görevleri yapmıştır.

Hasan Fehmi Efendi, eğitim hayatına memleketi olan İlgın'da başlamıştır. Konya'da medrese eğitimi aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş, orada da tanınmış hocaların derslerine katılmıştır. Şehzade iken Sultan Abdülaziz'in hocalığını yapmıştır. İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinden sonra şeyhülislam olmuştur.

Çeşitli alanlarda yazılmış eserleri¹²² olan Hasan Fehmi Efendi'nin tüm görevleri hukuk ile ilgili olmuştur. Hasan Fehmi Efendi Anadolu'nun bir kazasından, ilmiye sınıfının en üst makamına çıkmıştır. Bu süreçte yaşadıkları, Tanzimat sonrası hukuk mesleği ve hukuki durum hakkında da bize bilgiler vermektedir. Tanzimat sonrası yenileşme süreci ve bu sürecin sancıları da Hasan Fehmi Efendi'nin hayatından anlaşılmaktadır.

II. HAYATI

Hasan Fehmi Efendi'nin hicri 1210 (1795-96) yılında doğduğu ve babasının İlgınlı Osman Efendi olduğu kaynaklarda yer almıştır. Bazı kaynaklarda Hasan Fehmi Akşehirî olarak geçmektedir.¹²³

Çocuk yaşta ilme meraklı olduğu ve ilim tahsili için Konya'ya gittiği görülmektedir. Konya'daki hocasından icazet almıştır.¹²⁴ Burada tanıştığı

¹²² Eserleri için bkz. Mehmed Tahir, 1972, s.244; İlmîyye Salnamesi, s.482; Altunsu, 1972, s.201; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.321-322.

¹²³ İlmîyye Salnamesi, s.481; Altunsu, 1972, s.199; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320; Özdemir, 2012, s.493-494.

¹²⁴ Hasan Fehmi Efendi'nin hayatı hakkında, Prof. Dr. H. Ahmet Özdemir tarafından I. Ulusal İlgın Sempozyumu'nda sunulan bildiri bu çalışmanın da hareket noktasıdır. Özdemir, Hasan Fehmi Efendi'nin Konya'da iyi bir eğitim alarak İstanbul'a gittiği tespitini yapmıştır. Özdemir, 2012, s.495.

Amasyalı Kara Halil Efendi¹²⁵ ile beraber İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da tanınmış hocalardan Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine devam etmiştir.¹²⁶ Mardin, Hasan Fehmi Efendi'nin Vidinli hocadan icazet aldığını belirtmiştir.¹²⁷ Ahmet Cevdet Paşa ise icazet almadığını ancak daima müzakere ile meşgul olarak diğer hocalara üstün geldiğini aktarmaktadır.¹²⁸

Açılan rü'us imtihanında birinci olmuş, Ayasofya Camii'nde ders vermeye başlamıştır. Ayasofya Camii'nde verdiği dersler ününü artırmıştır. 1846 yılında ibtida-i hariç derecesi ile müderris olmuş, musıla-i sahn derecesine ulaşmıştır.¹²⁹

Hocası olduğu Sultan Abdülaziz'in 1861'de tahta geçmesiyle ünü artmıştır.¹³⁰ 1279-80 yıllarında, mecidiye nişanı ve nişan-ı Osmani gibi çeşitli nişanlar aldığına dair kayıtlar vardır.¹³¹ 1863 yılında Sultan Abdülaziz'in maiyetinde Mısır seferine katılmıştır. Burada el-Ezher'in ünlü âlimlerinden İbrahim b. Ali el-Sakka ile müzakere etmiştir.¹³²

1863 yılında Mekke payesi, yedi ay sonra İstanbul payesi almıştır. 1867 yıllarında önce Anadolu sonra Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. 1868 yılında atandığı şeyhülislamlık görevi 1871 yılında sona ermiştir. 1874 yılında ikinci kez şeyhülislamlığa atanmış, 1876 yılında bu görevi de sona ermiştir.¹³³ Özdemir, Hasan Fehmi Efendi'nin fetvalarında kullandığı imzada "el-Hüseyni"

¹²⁵ Kara Halil Efendi de Osmanlı şeyhülislamlarından. Aslen Çorumlu olup, Amasya'da medrese eğitimi almıştır. Daha sonra geldiği Konya'da Hasan Fehmi Efendi ile aynı medresede okumuş, beraber İstanbul'a gitmişler, Vidinli Mustafa Efendi'nin derslerine katılmışlardır. Altunsu, 1972, s.209.

¹²⁶ İlmîyye Salnamesi, s.481; Altunsu, 1972, s.199; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320.

¹²⁷ Mardin, 1951, c.2-3, s.778.

¹²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s.9.

¹²⁹ İlmîyye Salnamesi, s.481; Altunsu, 1972, s.199; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320.

¹³⁰ İlmîyye Salnamesi, s.481-482; Altunsu, 1972, s.199.

¹³¹ BOA, İ..DH., 507/34550, 15.12.1279; BOA, İ..DH., 509/34640, 04.01.1280; BOA, İ..DH., 519/35360, 05.07.1280.

¹³² Lewis, 1978, s.250.

¹³³ İlmîyye Salnamesi, s.482; Altunsu, 1972, s.199-200; Süreyya, 1996, s.627.

ibaresine yer vermesine dikkat çekmiş, seyyid olma ihtimalinden söz etmiştir.¹³⁴

Hasan Fehmi Efendi, 1877 yılında, hayatının son döneminde, siyasi sebeplerle, bir irade ile Medine'ye gönderilmiştir.¹³⁵ Bu dönemde padişaha ithafen bir risale yazmış ve hac için Mekke'ye gitmeyi talep etmiştir.¹³⁶ Hasan Fehmi Efendi'nin talebi üzerine hac için Mekke'ye gitmesine izin verilmiştir.¹³⁷ 1880'de Medine'de vefat etmiştir.¹³⁸ Cennetü'l-Baki kabristanına defnedilmiştir.¹³⁹

III. MESLEK VE GÖREVLERİ

Osmanlıda askeriler olarak adlandırılan kamu görevlileri seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıflarından müteşekkildir. Bu sınıfların görev ayrımı belirlidir. İlmiye sınıfında kadılar yargılama, müderrisler öğretim, müftüler fetva alanında görevli olmuştur.¹⁴⁰

İlmiye sınıfına girebilmek için medreselerde belirli bir eğitimin alınması şartı aranmıştır. Küçük yaşlarda İlgın'da başladığı eğitimi, Konya'da sürdüren Hasan Fehmi Efendi, İstanbul'da bu eğitimi tamamlamıştır. Yapılan sınavda başarılı olarak ilmiye sınıfına dahil olmuştur. Hayatı boyunca bir ilmiye mensubunun yapabileceği yargılama, öğretim ve fetva faaliyetlerini icra etmiştir.

1. Müderrislik Mesleği ve Eğitim Görevleri

Hasan Fehmi Efendi, meslek hayatına müderris olarak başlamıştır. 1846 yılında ibtida-i hariç derecesi ile müderris olmuştur.¹⁴¹ 1858 yılında ders

¹³⁴ Özdemir, 2012, s.495.

¹³⁵ BOA, İ..DH., 778/63332, 14.12.1295.

¹³⁶ BOA, Y..PRK.MK., 22.12.1297.

¹³⁷ BOA, Y..EE., 88/71, 03.06.1297.

¹³⁸ BOA, Y..A..HUS., 166/66, 24.02.1298; Altunsu, 1972, s.201.

¹³⁹ İlmiyye Salnamesi, s.482; Altunsu, 1972, s.201.

¹⁴⁰ Ortaylı, 1994, s.12.

¹⁴¹ İlmiyye Salnamesi, s.481; Altunsu, 1972, s.199; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320.

vekilliğine¹⁴² getirilmiştir. Altunsu, Hasan Fehmi Efendi'nin eğittiği pek çok öğrenciye icazet verdiğini ifade etmiştir.¹⁴³ Hasan Fehmi Efendi, 1261-1273 yılları arasında, muhatap olarak Huzur Dersleri'ne iştirak etmiştir. 1274-1279 yılları arasında derslerde mukarrir olarak görev yapmıştır. Terfi etmesi sebebiyle bu görevinden ayrılmıştır.¹⁴⁴

Hasan Fehmi Efendi, kısa bir süre ta'til dersleri de yapmış fakat meşguliyeti sebebiyle dersleri sürdürmemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, kendisinin de bu derslerde bulunduğunu ve soru cevap şeklinde iştirak ettiğini anlatmıştır.¹⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa'ya hayranlığı açıkça gözlenen Ebul'ula Mardin, Hasan Fehmi Efendi'nin dersleri bırakma sebebini Ahmet Cevdet Paşa'nın soruları ve cevapları olarak göstermiştir.¹⁴⁶ Ancak Hasan Fehmi Efendi gibi ilmî yeterliliğinde şüphe bulunmayan bir kişinin bu sebeple dersleri bırakmış olması ihtimal dışıdır.

Hasan Fehmi Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in şehzade iken hocalığını yapmış olması, hayatının dönüm noktalarından biri olarak görünmektedir. Sultanın Arapça ve Arap edebiyatı hocalığını yapmıştır. Bu sebeple hâce-i sultani unvanını kazanmıştır. Padişah hocalığı ve şeyhülislamlık unvanlarının her ikisine de sahip kişilere verilen camiü'r-riyaseteyn unvanına da sahip olmuştur.¹⁴⁷ Bu unvana sahip üçüncü ve sonuncu şeyhülislamdır.¹⁴⁸

2. Kadılık, Kazaskerlik Meslekleri ve Yargılama Görevi

Osmanlı ilmiye sınıfında görevler arasında yatay geçiş mümkündür. Bu sebeple müderrislik ve kadılık görevlerinin karşılıkları belirlidir. Kişi göreve fiilen atanmasa da unvanına sahip olabilmıştır. Bu uygulama paye verilmesi

¹⁴² Ders vekilliği, şeyhülislamın yerine medresede derse girmek anlamına gelmektedir. Medreselerde ders verme görevi olan şeyhülislamlar, idari işlerinin yoğunluğu sebebiyle, alanında yetkin bir müderrise bu görevi devretmişlerdir. İpşirli, 1994, s.183.

¹⁴³ Altunsu, 1972, s.199.

¹⁴⁴ Mardin, 1951, c.1, s.113, 136.

¹⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s.11.

¹⁴⁶ Mardin, 1996, s.21.

¹⁴⁷ Altunsu, 1972, s.199.

¹⁴⁸ İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320.

şeklinde olmuştur. Hasan Fehmi Efendi de 1863 yılında önce Mekke kadılığı, sonra İstanbul kadılığı payesi almıştır.

1867 yılında ise önce Anadolu sonra Rumeli kazaskerliğine atanmıştır.¹⁴⁹ Bu yol Osmanlıda şeyhülislam atamaları için yerleşmiş bir yoldur. Yani ilmiye mensubunun yükseleceğı makamlar birbirini takip eder şekilde belirlidir.

Hasan Fehmi Efendi'nin kazaskerliği döneminde kazaskerlerin yargılama görevleri oldukça azalmıştır. Ancak 1861 yılında kurulan ve Rumeli kazaskerinin başkanlığında çalışan Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye, Hasan Fehmi Efendi dönemini de kapsayacak şekilde uzun süre görev yapmıştır.¹⁵⁰

3. Şeyhülislamlık Mesleğı ve Fetva Görevi

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında şeyhülislamlığa yükselme konusunda herhangi bir kural söz konusu değil iken, Ebussuud Efendi'nin tavsiyesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunlaştırmasıyla, bu dönemden sonra şeyhülislamlığa geçiş kurala bağlanmıştır. Buna göre şeyhülislamlık makamına geçişin Rumeli kazaskerliğinden olacağı kanun haline getirilmiş ve bu dönemden sonra bu şekilde uygulanmıştır.¹⁵¹ Hasan Fehmi Efendi de önce Anadolu kazaskerliği, ardından Rumeli kazaskerliği yaparak bu aşamaları geçmiş ve şeyhülislamlık makamı için hazırlanmıştır. 30 Nisan 1868 tarihinde de boşalan Şeyhülislamlık makamına tayin edilmiştir.¹⁵² 18 Eylül 1871 tarihinde ise görevinden alınmıştır. 19 Temmuz 1874 tarihinde ikinci defa meşihat makamına getirilmiştir. 11 Mayıs 1876 tarihinde ikinci kez görevinden azledilmiştir.¹⁵³ İlk görevinde 148. ikincisinde 152. Osmanlı şeyhülislamı olarak görev yapmıştır. Birinci şeyhülislamlık görevi 4 yıl 5 ay 25 gündür. İkinci görevi 1 yıl 10 ay 13 gün sürmüştür. Toplamda 5 yıl 4 ay 8 gün şeyhülislam olarak görev yapmıştır.¹⁵⁴

¹⁴⁹ İlmiyye Salnamesi, s.482; Altunsoy, 1972, s.199-200; Süreyya, 1996, s.627.

¹⁵⁰ Yakut, 2005, s.62.

¹⁵¹ Uzunçarşılı, 1988, s.97.

¹⁵² İpşirli ve Çelebi, 1997, s.320.

¹⁵³ İpşirli ve Çelebi, 1997, s.321. Hasan Fehmi Efendi'nin görevden alınması 30 Mayıs 1876 darbesinden hemen öncedir. Ancak görev değişiklikleri de darbeyi engellememiştir.

¹⁵⁴ İlmiyye Salnamesi, s.482.

Hasan Fehmi Efendi'nin görev yaptığı dönemde meşihattan sadarete yazılan tezkirelerde şeyhülislamın yetkilerine ilişkin pek çok ayrıntı bulunmaktadır. Bu tezkirelerde çoğunluğu atamalara ilişkin teklifler olmak üzere çeşitli örnekler vardır. Örneğin müderris Mustafa Efendi adlı zatın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine atanması sadarete bir yazı ile teklif edilmiştir.¹⁵⁵

Telhis defterleri de yine Hasan Fehmi Efendi'nin çeşitli görevlileri atamasına ilişkin kararlara sahiptir. Temyiz mahkemesi üyeliği, evkaf-ı hümayun müfettişliği gibi görevlere çeşitli kimselerin atanmasına ilişkin evraklar arşivde yer almaktadır.¹⁵⁶

Arşivdeki murafaa defterlerinde de şeyhülislamlık tarafından yapılan yargılamalara ilişkin örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler miras paylaşılması, alacak davaları, nafaka kararları gibi tamamen hukuki niteliğe sahip uyuşmazlıklardır.¹⁵⁷ Bu evraklardan şeyhülislamlığın yaptığı yargılamaya ilişkin bilgiler edinmek mümkündür.

Hasan Fehmi Efendi kanunlaştırma hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemde görev yapmıştır. Hasan Fehmi Efendi'nin ikinci şeyhülislamlık dönemi içinde olan 19 Şubat 1875 tarihinde "Fetvahane Nizamnamesi" çıkarılarak Fetvahane kurumu düzenlenmiştir.¹⁵⁸ Yine taşradaki yetim malları ile ilgili hesapları incelemek üzere "Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam" kurumu 3 Ekim 1874 tarihinde bir irade ile açılmıştır.

Hasan Fehmi Efendi döneminde Divan-ı Hümayun'un işlerliğini kaybetmesinden sonra önem kazanmaya başlayan ve 19.yy'ın ilk çeyreğinde en gelişkin dönemini yaşayan meşveret meclislerinde şeyhülislam çok önemli bir konuma sahip olmuştur.¹⁵⁹ Yine şeyhülislam, II. Mahmut döneminde

¹⁵⁵ İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, d.1, s.111. Şeyhülislamın yetkileri için bkz. Avcı, 2017, s.128-129.

¹⁵⁶ İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, d.7, s.33.

¹⁵⁷ İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, d.51, s.83.

¹⁵⁸ Yakut, 2005, s.57.

¹⁵⁹ Yakut, 2005, s.83 vd.

kurulan Meclis-i Vükela'nın da daimi üyesi olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı toplantılar Şeyhülislamın makamında yapılmıştır.¹⁶⁰

IV. İLMİ VE SİYASİ MÜCADELESİ

Hasan Fehmi Efendi yaptığı görevler sebebiyle her zaman siyasetle içli dışlı olmuş, hocası olduğu Sultan Abdülaziz üzerindeki etkisiyle dönemin siyasi hayatında etkin bir role sahip olmuştur. Kurumlarda batılılaşma ve yenileşme çalışmalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemde, bir Şeyhülislamın siyasi çalkantılardan ve sosyal olaylardan etkilenmemesi mümkün değildir. Hasan Fehmi Efendi için de böyle olmuştur. Hocası olduğu Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ile itibar kazanmış,¹⁶¹ Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra da Medine'de zorunlu ikamete tabi tutulmuştur.¹⁶²

Hasan Fehmi Efendi, Şeyhülislamlığın eğitim ve yargı alanındaki yetkilerinin Batıcılar tarafından kısıtlanmaya çalışıldığı bir dönemde mücadele etmiştir.¹⁶³ Eğitim alanındaki yeniliklerden olan Darülfünun kurumuna sıcak bakmadığı, Cemaleddin Afgani ile mücadele ettiği iddiaları vardır. Hukuk alanında ise Mecelle'nin hazırlanması sürecine etki etmiştir. Mecelle'nin Bab-ı Meşihat tarafından hazırlanmasını savunmuştur. Bu sebeple Mecelle Komisyonu Başkanı Cevdet Paşa ile karşı karşıya gelmiştir. Son olarak çıkan öğrenci isyanı bahane edilerek görevden alınmıştır.

1. Darülfünun Açılışı ve Afgani Meselesi

Cemaleddin Afgani 1870 yılında yani Hasan Fehmi Efendi'nin Őeyhülislamlığı sırasında İstanbul'a gelmiş ve giderek etkinliğini artırmıştır. Medreselere alternatif olarak görülen Darülfünun'un açılışına katılarak medrese mensupları ve Hasan Fehmi Efendi'nin tepkisini çekmiştir. Hasan Fehmi Efendi'nin onun hakkında küfür fetvası verdiği ve hatip ve vaizler aracılığıyla halkı ona karşı kıskırttığı ifade edilmektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Akyıldız, 1993, s.182.

¹⁶¹ İlimiye Salnamesi, s.482; İpşirli ve Çelebi, 1997, s.321.

¹⁶² Mehmed Tahir, 1972, s.243.

¹⁶³ Lewis, 1978, s.250; Özdemir, 2012, s.497.

¹⁶⁴ Karaman, 1994, s.457, Yüceer, 1997, s.51-52.

Afgani, Hasan Fehmi Efendi'yi kendisinin şeyhülislam yapılmasından korktuğu için fırsatçılık yapmakla itham etmektedir.¹⁶⁵ Ancak 34 yaşında, İstanbul dışından gelmiş ve meşihâtte bir görevi bile olmayan birisinin şeyhülislam olması ve Hasan Fehmi Efendi'ye rakip olması mümkün değildir. Bu sebeple bu iddia yersizdir.¹⁶⁶ Hasan Fehmi Efendi'nin asıl mücadelesinin Afgani'ye karşı değil, bir Fransız eğitim projesi olarak gördüğü ve medreselerin önemini azaltacak olan Darülfünun kurumuna karşı olduğu açıktır.¹⁶⁷ Konuyu ele alanlar, olayı Afgani etrafında gelişen bir hadise olarak lanse etmiştir. İhsanoğlu ise Afgani'nin şahsına değil, kullandığı ifadelerle yönelik bir tepki olduğunu belgelerden aktarmıştır.¹⁶⁸ Şeyhülislamlığın bu tepkisi sonucunda Afgani, İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.¹⁶⁹ Berkes, şeyhülislamlığın asıl tepkisinin Afgani'ye değil, Darülfünun'un arkasında yer alan Safvet Paşa, Münif Paşa ve Tahsin Efendi'ye karşı olduğu tespitini yapmıştır.¹⁷⁰

2. Mecelle'nin Hazırlanması Meselesi

Hasan Fehmi Efendi'nin Ahmet Cevdet Paşa ile olan çekişmesinin sebebi ise yetki çatışmasıdır. Bu çatışma Mecelle çalışmaları boyunca devam etmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın kendi eserlerinde ve ilgili eserlerde yer bulmuştur. Hasan Fehmi Efendi, şeyhülislamlık kurumunun önemini azalmasını önlemek amacıyla mücadele etmiş bu sebeple Mecelle çalışmalarına karşıymış gibi gösterilmiştir.¹⁷¹ Hasan Fehmi Efendi'nin Mecelle yerine Fransız Medeni Kanunu'nun tercüme edilmesi gibi bir görüşü yoktur. Mecelle Cemiyeti'nin Bab-ı Fetva yerine Bab-ı Ali'de toplanmasına karşı çıkmıştır.¹⁷²

Farklı zamanlarda Mecelle Komisyonu başkanlığı görevlerine son verilen, bu sebeple çalışmalara ara vermek zorunda kalan Ahmet Cevdet Paşa,

¹⁶⁵ Yalçınkaya, 1995, s.54-55.

¹⁶⁶ Berkes, 2002, s.241, Yalçınkaya, 1995, s.192.

¹⁶⁷ Berkes, 2002, s.241, Türköne, 1994, s.33.

¹⁶⁸ İhsanoğlu, 1990, s.720, 727-728.

¹⁶⁹ İhsanoğlu, 1990, s.729.

¹⁷⁰ Berkes, 2002, s.238.

¹⁷¹ İpşirli ve Çelebi, 1997, s.321.

¹⁷² Ahmed Lütfi, 1989, c.12, s.78.

Hasan Fehmi Efendi'yi bu azillerin sebepleri arasında görmüştür.¹⁷³ Çok ağır eleştirilerde bulunduğu ve eserlerinde “Kezûbî” sıfatıyla andığı Hasan Fehmi Efendi'yi “mızacı asra uygun ve herkesin nabzına göre şerbet verir bir adem” olarak nitelemektedir.¹⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa'nın Hasan Fehmi Efendi hakkında ilmî olarak nitelendirilemeyecek ve kendisine yakışmayacak şekilde “Kezûbî” sıfatını kullanması ona karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

İki ilim adamı arasındaki çekişmede ibre zaman zaman birinden zaman zaman diğlerinden tarafta olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, Hasan Fehmi Efendi'nin eleştirileri sebebiyle daha sağlam çalışmış, tercihlerini ayrıntılarıyla delillendirmiş ve sadareten önce meşihate göndererek onların fikrini alma yolunu seçmiştir.¹⁷⁵ Hatta bu eleştiriler sebebiyle şahsından ve Mecelle'den tavizler verdiği ileri sürülmüştür.¹⁷⁶ İslam'ın savunulmasında aynı tarafta yer alan bu iki büyük ilim adamının üslup farkı sebebiyle ayrı düştüğü açıktır. Konuları gereği böyle bir tartışmanın tarafları olmuştur.¹⁷⁷

3. Görevden Alınması

Hasan Fehmi Efendi dik duruşu ve şeyhülislamlık kurumunu tavizsiz savunması sebebiyle pek çok hasım kazanmıştır. Hasımlarının kalem ehli olması, hatta vefatından sonra husumeti sürdüreceğ çömezler bırakmış olmaları onun talihsizliğidir.¹⁷⁸ Hak ettiğı şöhreti bulamamasının sebepleri arasında belki hasımlarının da etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Abdülhamid Han da Sultan Abdülaziz'in hal'ine ilişkin görüşlerini dile getirirken Hasan Fehmi Efendi'den övgüyle bahsetmiş, onun görevden alınmasının kimler tarafından, nasıl tezgâhlandığını da ortaya koymuştur.

¹⁷³ Ahmed Cevdet Paşa azillerin hikâyesini eserlerinde ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, 1980, 201-206; Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s.95-96.

¹⁷⁴ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s.11; Fatma Aliye, 1994, s.36.

¹⁷⁵ Mardin, 1996, s.79-80.

¹⁷⁶ Yavuz, 1986, s.32.

¹⁷⁷ Muhammed Reşad, 1996, s.280-281.

¹⁷⁸ Muhammed Reşad, 1996, s.283.

Görevinden alınanları “kendi nefesine ve tac u tahtına sadık” kimseler olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁹

İlk şeyhülislamlık görevinden Mahmud Nedim Paşa tarafından azledilmiştir. İkinci görevi daha kısa sürmüştür. 10 Mayıs 1876’da meydana gelen “Talebe-i Ulum” ayaklanması gerekçe gösterilerek azledilmiş ve Medine’ye zorunlu ikamete gönderilmiştir.¹⁸⁰

V. FETVALARI

Şeyhülislamlık görevinin önemli işlevlerinden biri de fetvalardır. En yüksek dini merci olan şeyhülislam devlet yönetimi ile ilgili hemen her konuda fetvalar vermişlerdir. Yaptıkları işlerin hukuka uygun olduğunu göstermek isteyen padişahlar yapacakları işlerde şeyhülislamdan da fetva alma yoluna gitmişlerdir.¹⁸¹ İlimiye sınıfı içerisinde şeyhülislam fetva vermekle görevli müftilerin en büyüğüdür.¹⁸² Hasan Fehmi Efendi iki şeyhülislamlık süresi boyunca, beş yıldan fazla şeyhülislamlık yapmış ve görevi gereği pek çok fetva vermiştir.

Hasan Fehmi Efendi’nin eserleri arasında bir fetva mecmuası yoktur. Bu sebeple fetvalarının tümünü bulmak oldukça meşakkatlidir. İlimiye Salnamesinde iki fetvasına yer verilmiştir. İlimiye Salnamesindeki fetvaları, miras hukukuna ilişkin olup, birbiriyle bağlantılıdır.¹⁸³

Gelenekçi çizgide görünse de Hasan Fehmi Efendi, geniş dini bilgisini çağın koşullarına göre yorumlayan bir kişi olarak görülmüştür. Yaşanan olayda önce Müslüman olup sonra irtidat eden kişiler bakımından Hasan Fehmi Efendi daha önceki uygulamalardan farklı olarak ölüm fetvası vermemiştir. Bu davranış Babıali’yi batılı devletler nezdinde zor durumda kalmaktan kurtardığı gerekçesiyle gazetelerde övülmüştür.¹⁸⁴

¹⁷⁹ İnal, 1982, s.513-514.

¹⁸⁰ Altunsu, 1972, s.200.

¹⁸¹ Akgündüz, 2002, s.243-244.

¹⁸² Berki, 1962, s.81.

¹⁸³ Fetvalar, murisin geride kalan yakınlarından kimlerin mirasçı olabileceğine ilişkindir. İlimiye Salnamesi, s.483.

¹⁸⁴ Hürriyet 65 (15 Cemaziyelahir 1286 / 20 Eylül 1869): I.

Bir fetva derlemesi olan İlaveli Mecmua-i Cedide adlı eserde ise altmış civarında fetvası vardır.¹⁸⁵ Hasan Fehmi Efendi'nin fetvaları bir konuda yoğunlaşmış değildir. Hemen her konuda bir veya birkaç fetva vermiştir. Eserde sadece ceza hukuku ile ilgili fetvası yoktur.

Fetvalarından iki tanesi ibadetlerle ilgilidir. Taharet ve gusül kitapları içerisinde yer almaktadır. Beş fetvası aile hukukuna ilişkindir. İki tanesi rada', bir tanesi hıdane, bir tanesi nafaka, bir tanesi zimmi kadın ile evlilik hakkındadır. Dört fetvası vakıflar hakkındadır. Yirmi beş fetvası muamelelerin çeşitli konularına ilişkindir. Ehliyet, satım, kefalet, hibe, ikrar, gasb, şuf'a, muhayee gibi hususlarda fetvalar vermiştir. Dört fetvası istihsan konusundadır. Bunlardan birinde hamamda kullanılan necis su ile sebze sulamanın caiz olmadığını belirtmiştir. İkincisi Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine geçmenin caiz olduğuna ilişkindir. Üçüncü ve dördüncü fetvalarda ise dış tedavisinde altın ve gümüş tel kullanmanın caiz olduğunu belirtmiştir. Hasan Fehmi Efendi'nin feraize ilişkin de yirmi fetvası vardır. Bunlardan dört tanesi şer'i miras hukukuna, on altı tanesi ise örfi miras hukukuna ilişkindir.

VI. SONUÇ

Hasan Fehmi Efendi, İlgın gibi bir kazada doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Eğitimi için Konya'ya ve İstanbul'a gitmesi ve ilmiye sınıfına girmesi, çabasıyla bir yerlere geldiğini göstermektedir. Osmanlı Devletinde reayanın başarılı çocuklarının, ilmiye sınıfının en üst makamına çıkabildiğini gösteren bir örnektir.¹⁸⁶

Hasan Fehmi Efendi'nin hayatı, Tanzimat sonrası hukukçulara ilişkin bilgiler de vermektedir. Müderrisliğe başlaması ve müderrislik derecelerini yükselmesi, müderrislik mesleği hakkında fikir vermektedir. Müderrislikten

¹⁸⁵ Mecmua-i Cedide adlı fetva derlemesinin baskısı tükenince Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin izniyle, Yakovalı Ali el-Murtaza tarafından İlaveli Mecmua-i Cedide adlı yeni bir derleme hazırlanmıştır. Atar, 1995, s.495.

¹⁸⁶ Şentop, kazaskerliğe ilişkin olarak temel şartın eğitim olduğunu ifade ettikten sonra reayanın çocuklarının eğitim yoluyla yükselip kazasker olabildiğini belirtmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri görevlerinde bulunan Hasan Fehmi Efendi buna güzel bir örnektir. Şentop, 2005, s.59.

yargı alanına geçmesi ve Anadolu ve Rumeli kazaskeri olması da Osmanlı sisteminde, hukuk meslekleri arasında yatay geçişin mümkün olmasına bir örnektir. Yine şeyhülislamlık yolundaki görevleri, şeyhülislam atamalarında izlenen usul için örnektir.

Hasan Fehmi Efendi'nin özellikle şeyhülislamlık görevleri, Sultan Abdülaziz'in reformlar yapmaya çalıştığı çalkantılı bir dönemdir. Siyasi çekişmeler içinde görevini yapmaya çalışmış, bazı kişilerle ters düşmüştür. Darülfünuna karşı çıkmış, Mecelle'nin Bab-ı Meşihatte hazırlanmasını savunmuştur. Makamından dolayı aldığı bu tavırlar, onun muhafazakâr bir kişi olarak görünmesine sebep olmuştur.

Hasan Fehmi Efendi, Osmanlıda bir hukukçunun yapacağı üç temel görevi yapmıştır. Eğitim, yargılama ve fetva alanlarında çalışmıştır. Farklı alanlardaki eserleri ve fetvaları üzerinde daha derin çalışmalar yapılmalıdır. Hayatı, görevleri ve eserleri, yaşadığı döneme ait bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa. (1980). Ma'ruzat, Ed. Yusuf Halaçođlu, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1991). Tezakir, Ed. Cavid Baysun, c.4, Ankara.
- Ahmed Lütü. (1989). Vakanüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, TTK Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, M. (2002). Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Ali el-Murtaza, Y. (1326-29). İlaveli Mecmua-i Cedide, Matbaa-i Hayriye, İstanbul.
- Altunsu, Abdulkadir. (1972). Osmanlı Şeyhüislamaları, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Atar, F. (1995). *Fetva*, DiA, c.12, İstanbul.
- Avcı, M. (2017). Türk Hukuk Tarihi, Atlas Akademi Yayınları, Konya.
- Berkes, N. (2002). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berki, A. H. (1962). İslamda Kaza Hüküm ve Hakimlik Tevabii, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- BOA, İ..DH., 507/34550, 15.12.1279; 509/34640, 04.01.1280; 519/35360, 05.07.1280; 778/63332, 14.12.1295.
- BOA, Y..A..HUS., 166/66, 24.02.1298.
- BOA, Y..EE., 88/71, 03.06.1297.
- BOA, Y..PRK.MK., 22.12.1297.
- Fatma Aliye. (1994). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Hürriyet 65 (15 Cemaziyelahir 1286 / 20 Eylül 1869): I.
- İhsanoğlu, E. (1990). *Darülfünun Tarihçesine Giriş*, Belleten, LIV/210, s.728-730.
- İlmiye Salnamesi. (1998). Ed. A. Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.
- İnal, M. K. (1982). Son Sadrazamlar, Dergâh Yayınları, c.1, İstanbul.

- İpşirli, M. (1994). *Ders Vekâleti*, DİA, c.9, İstanbul.
- İpşirli, M. ve Çelebi, İ. (1997). *Hasan Fehmi Efendi*, DİA, c.16, İstanbul.
- İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, Defterler: 1, 7, 51.
- Karaman, H. (1994). Efgani Cemaleddin, *DİA*, c.10, İstanbul.
- Lewis, B. (1978). Hasan Fehmi, *Encyclopedia of Islam*, 2.baskı, c.3, Leiden.
- Mardin, E. (1951). Huzur Dersleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Mardin, E. (1996). Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, TDV Yayınları, Ankara.
- Mehmed Tahir, Bursalı. (1972). Osmanlı Müellifleri, Ed. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul.
- Muhammed Reşad, M. (1996). Cemaleddin Efgani Etrafında Makaleler in Cemaleddin Efgani'nin Gerçek Yüzü, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Özdemir, H. Ahmet. (2012). İlginli Bir Şeyhülislam Hasan Fehmi el-Hüseyini (1210-1297/1795-1880), I. Ulusal İlgin Sempozyumu, Konya.
- Süreyya, Mehmed. (1996). Sicill-i Osmani, c.2, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Şentop, M. (2005). Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Türköne, M. (1994). Cemaleddin Afgani, TDV Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara.
- Yakut, E. (2005). Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yalçinkaya, A. (1995). Cemaleddin Efgani ve Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Tesirleri, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Yavuz, H. (1986). Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985, İstanbul.
- Yüceer, İ. (1997). Efgani'de Kelami Kimlik in Cemaleddin Efgani'nin Gerçek Yüzü, Bedir Yayınevi, İstanbul.